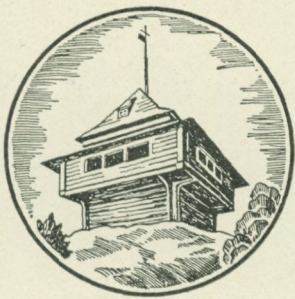

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1941**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1941

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Kronprinsen och prins Gustaf Adolf på Skansen vid defileringen under "Det frivilliga försvars dag" den 15 september 1940. Foto Dagens Nyheter.

Tryckt hos

Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1941

EN RIKSDROTS I GALA

av Gummel Hazelius-Berg

Have Vi funnit oss kunna följa vår hug att åter uppliva — — — en av de ypperliga värdigheter, vartill våre företrädare Sveriges framfarne konungar under rikets ärofulla tidevarv upphöjt förtjänade män och trogne undersåtare", lyder Gustav III:s ord i det brev till Svea hovrätt, vari han återinstiftar riksdrotsämbetet. Sedan Magnus Gabriel de la Gardies död 1686 hade detta ämbete saknats inom den svenska statsförvaltningen. Men dessförinnan hade det haft lysande traditioner under flera sekler. För att bekläda ämbetet hade konungen nu utsett en ung ädling, som "igenom en ädel börd, mogne kunskaper, oväldughet samt beprövad nit och trohet för oss och fäderneslandet förenar alla de egenskaper, vilka överinseendet av rättvisans skipande och lagarnas handhavande fordra".

Det var den 12 dec. 1787 som en av rikets herrar, justitiekanslern greve Carl Axel Wachtmeister utnämndes till riksråd och riksdrots. Som sådan intog han den främsta platsen bland riksråden, han blev president "uti Vår och Rikets Svea Hovrätt" och fick den högsta rangen i riket näst de kungliga. Den man, i vilkens händer "rättvisans och lagarnas handhavande blivit anförtrött", hade också en personlig resning som ställde honom i särklass. Han behöll även under de många omvälvningar och skiftningar i landets yttre och inre politik han fick uppleva, ett personligt förtroende hos alla. Av samtida vittnesbörd kan man utläsa den aktning och den vördnad som visades honom från olika håll. Så tecknar Elis Schröderheim hans

karaktär: "Denne herre har en ädel höghet i själen, ett säkert omdöme, mycken varsamhet i allt sitt förhållande, en orubblig intégrité i ämbetet, han är glad i umgänget, kall men icke hård, sparsam men vällustig. En alldeles ovanlig lycka förstörde icke hos honom lugnet, hvarken i hans själ eller hans vandel".

Riksdrotsämbetet krävde en yttre pompa och ett storslaget ceremoniel, som Gustav III själv noga föreskrev. Wachtmeisters kusin, dåvarande riksmarskalken Carl Bonde ger i ett brev en utförlig beskrivning av riksdrotsens olika ämbetsförmåner. Lönen var satt till 17.000 plåtar årligen. "Konungen tror att hans egen (d. v. s. riksdrotsens) revenue stiger till 12.000 plåtar. Ut i den senare omständigheten lär Konungen taga miste; för min del tror jag, att Wachtmeister som försiktig karl ej lär lefwa öfwer sina inkomster. Det berättas, att K. M:st skall köpa Piperska eller n. w. Pettersonska huset (Petersenska) till ett ständigt residence för riksdrotsen och att konungen skall antaga 12 stånddrabanter och 12 laquejer i livré för hans räkning. — Han kommer att hålla öppet bord för alla inrikes ämbetsmän, men är befriad från utländska ministrar. — — — Konungen vill, att han, i allt hwad utwärtens anseende widkommer, skall lysa och föra en stor stat, men hwad dess bord angår, skall det wara tarfweligt, och bör han i den delen gifwa ton och undwika onödigt öfwerflöd". Det hade varit svårigheter att få ett tillräckligt stort hus för dessa representationsplikter. Den gamle Carl Tersmeden nere i Karlskrona hör också talas om denna "parade" och kan berätta om hur "H. Ex. hade — — nu änteligen hyrt stora Piperska huset vid Munkbron, (i) hvilket väggars utslående prepareras att formera så många antichambres, som på hans sida efter K. M:ts befallning skola meubleras till audience-gifvande". För dessa audienser skulle det finnas två förmak, berättar Carl Bonde, i det yttre en audienshimmel med det wachtmeisterska vapnet i broderi och i det inre en dylik "Dais" med riksvapnet. Denna himmel, med ryggstycke av röd siden-damast, prydd med guldfransar och galoner, utlånades från Kungl. Husgerådskammaren jämte den förgyllda karmstolen med samma klädsel. Detta var inte i och för sig något ovanligt,

Carl Axel Trolle-Wachtmeister. Oljemålning av Ulrica F. Pasch. Trolle-Ljungby. Foto Svenska porträttarkivet.

under denna tid ha alla de olika akademierna och högre ämbetsverken utkvitterat liknande audienshimlar ur konungens förråd. Även möbleringen i övrigt var i hög grad ståndsmässig.

Ständdrabanter. Oljemålning av A. Schützer-crantz. Nordiska museet 120,064.

Under 1790-talet betalar riksdrotsen skatt för ett rum med sidentapeter och sidenklädda möbler, i ytterligare två rum skattar han för samma sorts klädsel på möblerna.

Tyvärr finnes ingen samtida skildring av det dagliga livet i riksdrotsens stockholmspalats. Men vi kunna få en föreställning även härom genom att lyssna till Carl Bonde, som i sin egenskap av riksmarskalk var den andre i ordningen av rikets ämbetsmän. Han skriver i november 1788: "Jag började då att öppna mitt hus och gaf flera måltider i hwar vecka, eftersom mitt ämbete det fordrade. Utom dem, som gjorde mig höflighet och mina släktingar med hwilka jag ständigt lefde, bjöd jag utan åtskillnad alla dem, som gjorde mig besök. Om söndagarna hade jag, då jag ej var på slottet, predikan hos mig samt sällskap till middagen och äfwen ofta till aftonen".

Det torde väl vara osäkert om Wachtmeister skaffade sig utrustning till ovannämnda 12 lakejer, men att han dock måste ha haft ett stort livré, kan man se av de ännu bevarade plaggen, jämför planschen sid. 200. Den äldsta typen äro de korta, röda klädesjackor med kragar och uppslag av gult kläde, vilka sytts i svenska dräktens snitt. Dessa jackor äro rikt besatta med silkesgaloner med de wachtmeisterska vapenbilderna och till detta

livré hörde gula klädesbyxor och enkla gula västar. Fem jackor av denna äldre typ från 1780-talet finnas ännu bevarade, fastän ett par av dem äro defekta, emedan de fått släppa till sina vapenband till de senare modellerna. Det kungliga betjäntlivréet kopierades noga av de privatpersoner, som hade möjlighet därtill. Den lilla korta jackan i mitten på bilden har starkt sneddade framstycken och en dubbelvikt ståndkrage av det slag som kom i bruk vid hovet 1796. Vid en större förändring av hovets betjäntlivré 1802 infördes de långa rockarna med samma garnering som på det wachtmeisterska livréet. Till dessa frackar användes västar med galonbesättning. Byxorna förete så små variationer att man ej med bestämdhet kan säga, till vilken rocktyp de använts. Utom dessa livréer, vilka alla äro sydda av fint kläde med besättning av silkesgaloner, finnes en enklare rock bevarad. Denna är av gul vadmal med röd besättning och vapenband i ylle. Fodret är av röd rask och kragen en hög, dubbelvikt ståndkrage. Antagligen är det här fråga om en kuskrock, då kusklivréer ofta utfördes i detta mera motståndskraftiga material.

Om man granskar mantalslängden för år 1790 finner man i det wachtmeisterska hushållet en hovmästare, fem lakejer, en kusk och tre arbetsdrängar, 1799 uppräknas efter hovmästaren och kocken tre lakejer, fem husdrängar, under vilken rubrik ingå de tre tidigare arbetsdrängarna, samt en kusk. Flera av dessa betjänters namn kan man återfinna inskrivna med bläck i rock- och byxfoder på livréerna. Den kvinnliga delen av hushållet representeras 1790 av en husjungfru, två kammarpigor och fyra vanliga pigor, 1799 finnes en husjungfru, två kammarpigor och två pigor utan närmare angivande av sysselsättningen. Ena gången nämnes en lakejänka och andra gången en portvakt samt flera personer som lämna egna mantalsuppgifter och tydligen ej direkt hörde till hushållet. Denna betjäning är det alltså som försetts med livréet och man kan ju tycka att den skulle räcka till.

Märkligast av alla de förmåner som riksdrotsen erhöll var emellertid rätten att hålla egna stånddrabanter. Det var annars ko-

nungarhuset förbehållet. På slottet hade den kungliga stånddrabantkåren anor från Gustav Vasas dagar. Den var ett palatsgarde, som under gustaviansk tid bestod av en korpral och en vicekorpral samt manskap. Utrustningen var ålderdomlig, men hade dock i vissa detaljer ändrats under åren. I klädkammarinventariet upptagas livréer för 12 stånddrabanter förutom befälet. I annat sammanhang omtalas ytterligare 32 livréer och 12 sådana för ståndrabantmusikanterna m. fl. Den ordinarie truppen tycks dock ha varit 12 man, vilka voro klädda till parad i korta, ärmlösa kåpor, s. k. flaxar, skinnkyller, vida byxor samt gehäng med fransar. Det är naturligt att Wachtmeister kopierade denna kår i minsta detalj, då han anskaffade sitt eget livré. Det wachtmeisterska livréet syddes i de gula och röda färgerna med besättning av vapenband och även skärpen voro röda och gula. Jackorna av kläde eller skinn äro tyvärr ej bevarade, möjligen beroende på att de varit av sämskat skinn, som funnit annan användning. Anföraren för de wachtmeisterska stånddrabanterna bar en uniform, som noga svarade mot den som vi veta bars av korpral Anders Kraak vid den kungliga stånddrabantkåren år 1772. Denne hade då en knälång, framtill öppen flax, byxor i det burgundiska snittet, samt hela dräkten besatt med vapenband, vävda i silke. Alla stånddrabanterna buro värjor i gehäng. Till det wachtmeisterska livréet ha hört hattar med silverkordonger och plymer, i varje fall om detta även härvidlag överensstämt med det kungliga. Dessutom buros vita strumpor, stora vita kragar och handskar, fastän ingenting av denna attiralj har bevarats till våra dagar. På slottet hörde flaxen endast till galalivréet; sålunda berättar J. G. Ehrensvärd i sin dagbok om hur stånddrabanterna en viss dag år 1779 hade glömt sina flaxar och endast voro i sin lilla uniform. Till stånddrabanternas beväpning hörde även bardisaner och Wachtmeister fick för sina stånddrabanter låna de behövliga bardisanerna från Kungl. Klädkammaren. Dessa bardisaner voro daterade 1654 och hade varit med, när den engelske ambassadören Whitelocke besökte drottning Kristina på Uppsala slott 1654. Whitelocke berättar härom: " — — —

Drottningens Stånddrabanter stodo i sin rika klädnad med Svenska vapnet broderadt af guld, sverd vid sidan och förgylte bardisaner i deras händer. De stodo ganska stilla, lika- re beläten än människor”.

När riksdrotsen satt i sin få- tölj under audienshimmeln och tog emot supplikanter, stodo hans stånd- drabanter på ömse sidor. De omgävo även riksdrotsens statsvagn vid hög- tidliga tillfällen och första gången de visade sig offentligt i Stockholm torde ha varit vid riksdrotsens hög- tidliga installation som president i Svea hovrätt den 31 jan. 1788. I en av konungens paradvagnar åkte då Wachtmeister tillsammans med de två yngsta riksråden ut från slot- tet. Alla tre buro de rådsdräkten med långa talarer och utslaget hår. Kring vagnen gingo stånddraban- terna i de wachtmeisterska färger- na; i sina händer buro de kungliga bardisaner, vilka försetts med nya tofsar i rött och gult. Färden gick till hovrättens hus på Riddarholmen, där ledamöterna mötte riksdrotsen på borggården. Även till Tersme- den når ryktet om dessa ceremonier: ”Våra öron fylldes — — med den

Stånddrabant. Detalj ur lavering av P. E. Linnell återgivande riksdagens hyllning av kronprins Karl Johan 1810. Nationalmuseum.

ståt, hvarmed han intagit presidentstolen i Svea hofrätt". Också senare följde stånddrabanterna vid vissa särskilda tillfällen riksdrotsen till hovrätten. Sålunda fick J. A. Ehrenström i sin högmålsprocess se riksdrotsen i stor gala komma åkande från slottet till hovrätten med sina stånddrabanter.

Under riksdagen i Gävle 1792 kan man särskilt väl följa den ceremoni som riksdrotsen utvecklade. Han företrädde därvid utom sitt eget ämbete även rikskanslersämbetet. En våning hade reserverats i ett stort hus och i salen där utdelade riksdrotsen biljetterna till de ofrälse stånden, berättar Schröderheim. Denna förrättning utförde riksdrotsen i sin egenskap av kansler. Han satt då i sin ceremonidräkt med hatt på huvudet under sin audienshimmel och först sedan biljetterna erhållits kunde präster, borgare och bönder sammanträda i sina ståndsrum (Olof Wallqvist). Stånddrabanter uppträdde också, fastän livréerna för tillfället förmodligen satts på unga män ur borgerskapet. Gustav III medförde nämligen de kungliga livréerna och lejde folk i Gävle att bära dem.

Riksmarskalken greve Oxenstierna hämtades ceremonidagarna av en kunglig vagn, förspänd med tre par hästar, men andra dagar åkte han i egen vagn med hyrda hästar och kuskar, så som bruket var bland övriga funktionärer. Riksdrotsen medförde däremot ej sin statsvagn utan använde på Gustav III:s begäran en portechaise, som bars av två man i hans eget livré. I denna bärstol färdades han till och från slottet. På samma sätt uppträdde även hovmarskalken Gustaf Mauritz Armfelt, men vid sidan av hans bärstol gingo adjutanter och ordonnanser samt två man ur hans livvakt. Denna livvakt, som tydligen kunde jämnställas med stånddrabanterna, bestod av "tolf stycken unga köpmansbokhållare af vackra figurer, de voro klädda i uniform av dragoner, svart och silfver, och hade en chef. Tvenne af dem voro dag och natt på vakt hos honom och följde honom. Som dessa personer voro att anse som hans enskilda betjäning hade naturligtvis den uniformen icke bort visa sig i kungens rum", konstaterar Schröderheim. Den i etikettsfrågor synnerligen högmådige Armfelt lät dem vid en publik spisning följa sig

Betjäntlivréer i de Wachtmeisterska färgerna.

ända in i salen, och det sades vara en av de saker som Gustav III aldrig förlät sin gunstling. Att Armfelts följe väckte uppmärksamhet kan man ej förvåna sig över. Konungen hade en gång sett hans ankomst på borggården och undrade vad Armfelt vore för en narr som uppträdde som en turkisk pascha. Armfelt hade också honnörsposter vid sin port.

Ett uppträdande av detta slag var främmande för Carl Axel Wachtmeister. Han använde sina stånddrabanter för officiella värv men ej annars. Hans bord var ej stort under riksdagen, endast tre à fyra personer voro hans gäster varje dag. Men de serverades från hans eget kök och hans kock hade rest med honom.

Vid riksdagens högtidliga öppnande sutto nedanför tronen riksdrotsen och riksmarskalken på var sin taburett. "Dräkten för dessa herrar var nu så förändrad, att underkläderna och rocken väl voro af hvitt moiré, men skurna efter burgundiska kostymen med sådana byxor och ärmor, och i stället för den igenfallande talaren voro deras mantlar flottanta, dubblerade med hvitt sidensars, men färgen på sammetet uti en ljusare nuance. Hatten var densamma" (Schröderheim). Dessa dräkter kopierade de furstedräkter, som konungen och kronprinsen buro vid samma tillfälle. Riksdrotsens dräkt som också i släktens hägn blivit bevarad till nutiden, är sydd av vitt mönstrat siden med kappa, jacka och byxor besatta med silkesgaller. Kappan har crepintofsar och har naturligtvis den stora serafimerstjärnan applicerad på vänster sida. Till dräkten höra vita skinnskor och pantalonger med vita silkesstrumpor, och denna silkesatrikå når högt upp på bälten och är där sydd vid ett par knä-långa linnebyxor med bomullsvadding. När rådsmanteln av röd sammet med krage och bräm av hermelin användes, buros även stövlar av röd atlas med hermelinsbräm. Den ärmlösa manteln avlöste den ålderdomliga talaren som rådsmantel. Till dräkten saknas gehänget, som varit av samma vita siden och även haft gallerbesättning. Den till serafimerdräkten använda hatten bars också till ceremonidräkten och denna dräkt blev sedan allmän för rikets herrar. Vid många högtidliga till-

fällen kommo dessa dräkter till användning och vid riksdagens öppnande, vid kröningar etc. voro de obligatoriska. I förordningen för drottningens förlossning och det kungliga barnets dop 1799 skulle enligt Birger Wedberg "deras excellenser rikets herrar, som innehava riksämbeten, bära deras ceremonidräkt med vit kappa, ordenskedjor och utslagit hår, serafimerriddarna och kommendörerna ordensdräkt och alla övriga kavaljerer och fruntimmer galahovdräkten". Ceremonidräkten användes sista gången vid den sista ständsriksdagen 1866. Flera sådana dräkter finnas bevarade i Kungl. Livrustkammaren — var och en av dräkterna har burits av olika personer och utlånades från Kungl. Klädkammaren.

Det är uppenbart att drotsen hade höga tankar om sitt ämbetes rang, trots att han mera privat uppträdde utan stor yttre apparat. Så berättar hovintendenten Lars Jakob von Rööck från år 1801, hur den gamle riksdrotsen hade den svagheten att tro sig ej behöva "ceder le pas" för markgreven av Baden, drottningens bror. Vid kröningen i Norrköping av Gustav IV Adolf och Fredrika år 1800 bar riksdrotsen kronan i processionen och öppnade balen med drottningen, dansande en sirlig menuett. Han var redan då en klen och sjuklig man — aldrig såg man rättvisan på svagare fötter, säger en anekdot. Han skulle dock komma att uppleva Gustav IV Adolfs avsättning. Många förberedande konferenser höllos i detta sammanhang i hans bostad och han följde noga strömningarna men ingrep ej direkt. När konungen var fängslad på slottet, ville hertig Karl ingenting företaga sig utan drotsens medverkan. Wachtmeisters son skriver därom: "Riksdrotsen drog då ej i betänkande att låta bära sig upp. Han inpackades i en portechaise, som varit använd vid riksdagen i Gefle, der inga vagnar för trängseln i den lilla staden användes. Det var en rörande och för mig oförgätlig syn att se, med hvad djupt deltagande folkhopen omgaf och följde med portechaisen, der han satt med ett

Bilden: "Kapten Krak, styf och rak, marscherar". Efter Scener utur soldat-lifvet, ritade och litographierade af Adolf Schützerantz.

döende utseende och med hufvudet af svaghet nedsjunkit på bröstet". Anders Fredrik Skjöldebrand talar om det intryck det gjorde på opinionen, då den sjuke mannen, insvept i en morgonrock, bars till slottet för att "med sina råd och sitt anseende understödja Hertigen af Södermanland". När Karl XIII blivit krönt, skulle han hyllas och ständerna avlägga eden på Slottsbacken i Stockholm, och för sista gången fungerar vid detta tillfälle riksdrotsen i den högtidliga processionen, bärande kronan främst bland Svea rikes regalien. Riksdrotsen stöddes av en kammarjunkare, skriver von Engeström i sina Minnen, men kommen in i slottsvalvet orkade han ej längre. Samma år den 10 augusti återlämnar Wachtmeister till husgerådskammaren audienshimmeln och den förgyllda fåtöljen och till klädkammaren stånddrabanternas bardisaner med de röda och gula redgarnstofsarna. Han nedlade sitt riksdrotsämbete och blev för en kort tid Sveriges förste justitiestatsminister. I april 1810 gick den knappt 56-årige excellensen Carl Axel Trolle-Wachtmeister ur tiden. År 1808 hade han genom tillträddandet av fideikommisset Trolleberg erhållit namnet Trolle-Wachtmeister.

Riksdrotsens änka, grevinnan Ulrica Lovisa Maria Wachtmeister, f. Sparre, skulle i 38 år överleva sin make. Hon använde livréet för sina betjänter och körde med fyrspann mellan Årup och Trolle-Ljungby, varvid folket sade, att riksrådinnan körde med sina röda och gula kanariefåglar.

I bouppteckningen efter excellensen Trolle-Wachtmeister upptagas hans ordensdräkter, men de övriga gångkläderna anges endast i klump; de hade enligt hans eget förordnande fått delas av tjänstefolket. Så var tidens bruk. Ordensdräkterna packades ned och bevarades jämte stånddrabanternas livréer i lårar på vinden. Där ha de vilat i flera generationer för att 1940 som gåva överlämnas till Nordiska museet och återförenas med riksdrotsens statsvagn, som redan 1907 skänktes dit.

Bilden: C. A. Wachtmeisters stånddrabantlivré. T. h. anföraren, t. v. en av de tolv stånddrabanterna.

Den kungliga stånddrabantkåren var i tjänst till kröningen 1844, då sekelgammal tradition för första gången bröts. En gången tids begrepp om ceremoni och yttre pompa är för alltid borta, men den långa raden av färgstarka livréer kan ännu ge oss en påtaglig vision av den glans som en gång omgav rikets högsta ämbetsmän.

Tryckta källor:

- Almquist, J. A., Riksdagen i Gefle 1792. 1895.
Ahnfelt, A., Ur svenska hofvets och aristokratiens lif. 1880—82.
Bergman, Eva, Nationella dräkten. 1938.
Ehrenström, J. A., Efterlämnade historiska anteckningar. 2. 1883.
von Engeström, L., Minnen och anteckningar. I. 1876.
Nordin, C. G., Dagboksanteckningar. 1868.
von Schinkel, B., Minnen ur Sveriges nyare historia. I. 1852.
Schröderheim, Elis, Skrifter till konung Gustaf III:s historia. 1892.
Skjöldebrand, A. F., Memoarer. 1903—04.
Tersmeden, Carl, Memoarer. 6. 1919.
Trolle-Bonde, Carl, Anteckningar om Bondesläkten. 1895.
Trolle-Wachtmeister, H. C., Anteckningar och minnen. 1889.
Wallqvist, Olof, Minnen och bref. 1878.
Wedberg, B., Konungens högsta domstol. I. 1922.
Whitelocke, B., Dagbok 1653—54. 1777.
Biografiskt lexikon.

Arkivaliska källor:

- Klädkammarinventariet 1790 och 1809. Slottsarkivet.
1790 och 1799 års mantalslängder. Stockholms stadsarkiv.